

О.В. Халимон,
Полтавський краєзнавчий музей
імені Василя Кричевського

УДК 630*27(477.53)

Етапи формування колекції «Дендрарію Держсортмережі»

Стаття присвячена етапам формування колекції рослин парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення, «Дендрарію Держсортмережі», розташованого у с. Огуївка Машівського району Полтавської області.

Ключові слова:

дендрарій садово-парковий, інтродукція у Полтавщину, культивари рідкісні.

У селі Огуївка Машівського району розташований унікальний заповідний об'єкт Полтавщини – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення, що носить назву «Дендрарій Держсортмережі». Закладений він у квітні 1976 р. на базі Новосанжарської державної сорто-випробувальної дільниці з ініціативи та за проектом доктора сільськогосподарських наук Василя Дмитровича Мединця, що очолював сортовипробувальну службу Полтавщини. За задумом автора планувалося в умовах відкритого степу сформувати колекцію інтродукованих у Полтавщину дерев і чагарників з метою збагачення місцевої флори, створити базу для наукової та навчально-виховної роботи, зокрема перевірити на дендрофлорі екологічний ефект часу відновлення весняної вегетації (ЧВВВ). Під дендрарій було відведено земельну ділянку розміром 75 на 105 м на лівому березі річки Тагамлик, на відстані одного кілометра від русла, за селом Огуївка. Ділянку обнесли металевою огорожею, побудували лабораторію та влаштували пе-

ресувну систему поливу. Основні роботи зі створення парку були виконані під час суботника 26 квітня 1976 р. (рис. 1). У посадці дерев брали участь 24 особи – працівники Новосанжарської сортодільниці та Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Полтавській області

під керівництвом Василя Дмитровича Мединця.

Формування дендрофлори заповідного об'єкта тривало з 1976 по 2000 роки. За цей період на його території було зібрано 360 видів дерев і чагарників, а разом з формами та сортами – 485 [4, с. 85–90]. Працюючи над створенням

Рис. 1. Суботник по закладанню дендрарію Держсортмережі (квітень 1976 р.)

дендрарію, В.Д. Мединець вивчив чимало спеціальної літератури, сам об'їздив найвідоміші дендропарки й ботанічні сади Радянського Союзу, побував на Кавказі, у Криму, Карпатах; активно листувався з різними установами щодо збору садивного матеріалу. Наполегливість, працелюбство і комунікабельність допомагали Василеві Дмитровичу у досягненні мети. То ж не випадково серед заповідних парків Полтавщини Огуївський зайняв почесне друге місце за кількістю видів і поступився лише Устимівському дендропарку загальнодержавного значення. Заповідна площа «Дендрарію Держсортмережі» – 1,5 га, а разом з новою територією, на якій розташовані ставок, альпійська гірка, сортовипробувальні насадження – 19,66 га. Територія парку протягом 1976–1983 рр. входила до землекористування колгоспу імені А.О. Жданова Машівського району, у 1983–1990 рр. – Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Полтавській області, у 1991–2003 рр. – Республіканської лабораторії сортової екології зимуючих культур, у 2003–2012 рр. – Полтавського обласного державного центру експертизи сортів рослин, від 2012 р. – Полтавської філії державного підприємства «Центр сертифікації та експертизи насіння й садивного матеріалу».

Згідно з геоботанічним районуванням територія парку знаходиться у смузі різнотравно-типчакково-ковилових степів Дніпровсько-Донецького округу, Орельського району [2, карта]. Клімат помірно континентальний, відзначається нестійким зволоженням, холодною зимою та спекотним, ін-

коли посушливим, літом. Зими малосніжні, товщина снігового покриву сягає 15 см. Максимальна глибина промерзання ґрунту – 129 см. У середньому за вегетаційний період 13 днів відзначаються відносною вологістю повітря нижче 30%. Парк розташований на вододілі Ворскла-Орчик. Рельєф являє собою слабо хвилясту рівнину. Висота над рівнем моря – 145 м, ґрунтові води залягають на глибині 10 м. Ґрунти – чорноземи потужні малогумусні вилугувані.

З 2011 року нами розпочато дослідження «Дендрарію Держсортмережі»: стану збереження заповідного об'єкта, збір гербарію, матеріалів з історії формування колекції та визначення видового складу сучасної дендрофлори. На жаль, відомості про формування колекції дендрарію збереглися не в повному обсязі. На посаді дендролога парку працювали різні люди, як правило, агрономи-рільники. Вони фіксували кількість садивного матеріалу і робили відповідні записи надходжень у книзі обліку. Записи велись по-різному: в одних подавалась лише назва роду рослини, а в інших – указувались вид і рід навіть латинською мовою. Крім того, частково збереглося листування В.Д. Мединця з різними ботанічними установами стосовно до питань комплектації колекції дендрарію.

Парк планувалося насадити в умовах відкритого степу, тому спочатку необхідно було створити для майбутніх інтродуцентів сприятливі умови, а саме: побудувати систему поливу та насадити захисні лісо-смуги. Для останніх ще восени 1975 р. був привезений садивний матеріал із лісорозсадни-

ків: 50 тополь пірамідальних, 20 гіркокаштанів, 37 плакучих верб, 150 кущів шипшини, а також берези, липи, волоського горіха та дуба. У травні 1976 р. побудована пересувна система поливу «Сігма». Перші інтродуценти були привезені до Огуївки у квітні 1976 р. з Полтавщини. Устимівський дендропарк подарував майже 200 дерев і чагарників тридцяти видів, третину їх становили голонасінні рослини (ялини, сосни, ялиці, туї, ялівці, псевдотсуги). Саме вони сформували перші насадження у регулярному стилі, так званій, «партер» (рис. 2). У парку також отримали прописку такі види з Устимівки, як айлант найвищий, липа американська різнолиста та її форма Мішо, барбариси, таволги, бузки, гордовина, форзиція європейська, екзохорда Альберта, птелея трилиста, ксантоцерас горбинолистий, золотий дощ, садовий жасмин.

Парк «На полі Полтавської битви» передав 135 саджанців, переважно декоративних чагарників: магонію падуболисту, іргу колосисту, шипшину зморшкувату, горобинник горбинолистий, обліпиху крушинову, розсіченолисту форму

Рис. 2. Партер з голонасінних рослин (1986 р.)

сумаха оленерогого, гортензію Бретшнейдера тощо.

Три лісорозсадники Полтавщини (Лазірківський, Карлівський і Минівський) збагатили Огуївську колекцію саджанцями кленів, лип, гіркогоштану, тополі, горіха волоського, бархата та бирючини, використаних переважно для створення захисних насаджень парку.

Цікаву алею створили із саджанців кулястих форм робінії та клену гостролистого, що надійшли з Кременчуцького радгоспу "Декоративні культури". Звідти привезли також 100 кущів таволги Бумальда та Вангутта, майже 40 раритетних реліктових рослин широкогілочника східного (біоти), декоративних верб – плачучої форми верб білої та Матсудана.

До Центрального республіканського ботанічного саду НАН України В.Д. Мединець у 1976 р. їздив декілька разів. Спочатку звідти привіз садивний матеріал зерняткових, кісточкових, ягідних і горіхових рослин: яблунь, слив, кизилу, абрикосу, глоду, ірги, калини, вишні, айви довгастої, хеномелесу японського, мигдалю, горіху грецького, барбарису та лимоннику китайського. Пізніше – голонасінні рослини для продовження формування "партеру", а також багаторічні квіти, декоративні чагарники та дерева.

Рідкісні культивари надійшли з Краснокутського дендропарку: гіркогоштан павія, бузок гімалайський, малина сахалінська, горіхи айлантолистий і маньчжурський. Донині в Огуївці зростають бундук дводомний, зантоксилум американський, катальпа чудова, міхурник східний, височать ялиці – Нордмана (одноколірна та Лоу). Остання, найкрасивіша

серед усіх видів ялиць, у ті часи була лише в колекції Краснокутського дендропарку й на території Мліївської дослідної станції садівництва. Ялиця Лоу стала символом Огуївського дендрарію та першим його внеском у справу інтродукції нових рослин для умов Полтавщини (рис. 3).

Восени 1976 р. розпочалося освоєння другої частини парку, що була спланована у ландшафтному стилі на ділянці площею 35 на 105 м. На ній здійснили посадки ялин та сосен звичайних з метою їх використання у подальшому як підщеп. Крім того, восени у створених шкільках висадили насіння екзотів, зібраних і привезених із Сочинського дендрарію, Стрийського парку у Львові, Краснокутського дендропарку, околиць м. Полтави. Всього ж за перший рік існування у "Дендрарію Держсортмережі" було зібрано приблизно 100 порід дерев, чагарників та трав'янистих багаторічників.

У 1977 р. біля центрального входу до парку на початку "партеру" встановили 20-тонну гранітну брилу, привезену з Кременчуцького гранкар'єру, на якій викарбували напис: "Дендрарій Госортосети. Заложен в апрелі 1976 г.". Того ж року садивний матеріал надходив з Української дослідної станції квіткових і декоративних рослин, Краснокутського та Устимівського дендропарків, Гермаківського лісництва (Тернопільщина), Лубенської зональної дослідної станції лікарських рослин, Кременчуцького радгоспу "Декоративні культури", а також зібраний Василем Дмитровичем у Криму та на Кавказі. Закладалися колекції лікарських, витких, вічнозелених рослин, розпочалися посадки дерев і чагарників для дослідів з екологічного ефекту часу відновлення весняної вегетації. Від насаджень 1977 р. до нашого часу збереглися такі інтродуценти: керія японська, яблуня М.Я. Недзвецького, сли-

Рис. 3. В.Д. Мединець біля ялиці Лоу (2010 р.)

ва Піссарда, тис далекосхідний, ялина звичайна форма гніздоподібна, ялівець звичайний, мушмула германська, secuри-нега куциста, смородина золотиста, луїзеанія трилопатева, каштан посівний. Цікаво, що останній вид, привезений із Сочинського дендрарію, вже у 1989 р. почав плодоносити.

17 січня 1978 р. відбулося сумісне засідання Президії Полтавського відділення Українського ботанічного товариства та Інспектури по Полтавській області Держсортмережі, на якому було ухвалено рішення про надання дендрарію в Огуївці статусу природоохоронного об'єкта. Але рішенням виконавчого комітету Полтавської обласної Ради народних депутатів № 671 від 28 грудня "Дендрарій Держсортмережі" лише у 1982 р. набуває заповідного статусу, стає парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення [1, арк. 52]. З 1978 р. до Огуївки стали надходити делектуси – перелік насіння для безкоштовного обміну між ботанічними установами. Проростала лише половина з надісланого насіння. Однак колекцію поповнили надходження з Києва – Ботанічного саду сільськогосподарської академії та ЦРБС НАН України; ботанічних садів: Чернівецького університету, Нікітського, Куйбишевського, Свердловського; ботанічного саду та дендрарію імені Р.І. Шредера з Москви. Колекцію насіння дикорослих видів яблунь і груш, передану з Майкопської дослідної станції ВІРУ ім. М.І. Вавилова, подарував голова Полтавського відділення Українського ботанічного товариства В.М. Самородов. І зараз в Огуївці на ділянці плодкових рослин можна побачити

груші березолисту, маслинколисту, руську, вирощені з одержаного насіння.

Дендрофлору парку комплектували й раритетними видами з метою вивчення особливостей їхньої біології. На межі Центрально-Чорноземного державного заповідника ім. В.В. Альохіна були викопані (з дозволу його дирекції) декілька кущів реліктової ендемічної рослини – вовчника Юлії, у природі практично насінням не розмножувався. Для нормального росту вовчника спеціально досипали у лунки під час садіння крейду. В Огуївському парку вид прожив шість років.

У 1978 р. було побудовано малу альпійську гірку (рис. 4) та декоративну альтанку (рис. 5). Останню обсадили різними видами дикорослих яблунь, їхні гілки переплелися й утворили різнобарвний декоративний живопліт. Від посадок 1978 р. до нашого часу у парку збереглися: бархат амурський, бруслина європейська, бузина червона, деревозгубник круглолистий, церцис канадський, калина звичайна, катальпа бігонієвидна, мигдаль степовий, горобинник горобинолистий, самшит вічнозелений, сосна жовта, екзохорди Жіральдова та великоквіткова, ясен пенсільванський.

У цей же період у дендрарії почалось вивчення реакції однорічних насаджень декоративних рослин на час відновлення весняної вегетації (ЧВВВ) [3, с. 45–47]. Об'єктами досліджень стали 15 культиварів, серед них магонія падуболиста, гіркокаштан звичайний, аронія чорноплідна, обліпиха крушинова та інші. Різні строки відновлення вегетації (прискорене, природне та затримане)

Рис. 4. Альпійська гірка (1986 р.)

Рис. 5. Побудова декоративної альтанки (1987 р.)

створювались протягом одного року штучно у триразовому повторюванні. Для одержання раннього пробудження до початку танення снігу молоді дерева і кущі накривали дерев'яними каркасами, обтягненими поліетиленовою плівкою. Для створення пізнього пробудження – закривали дерев'яними ящиками без дна, наповненими снігом, зверху засипаних тирсою чи половиною і вкритих очеретяними матами. Контролем слугували рослини природного відновлення весняної вегетації. У наступні роки виявилось, що затримка відростання рослин пригнічувала їх плодоношення. Велись також досліди з акліматизації південних видів. Для їх інтродукції та акліматизації важливе значення мало вивчення зимостійкості, розробка спосо-

бів збереження сіяньців при насінному розмноженні у нових умовах. Експериментально доведено, що штучне прискорення початку вегетації підвищувало виживання південних видів після зимівлі. Так, у Огуївці у відкритому ґрунті одну зиму пережили чай китайський, унабі юуба, рускус понтійський, ласкавець кущовий; два роки зимували тюльпанове дерево, ліквідамбар смолоносний, клокичка гімалайська, падуб, піраканта вузьколиста; три зими витримали альбіція ленкоранська, кедр ліванський, лавровишня лікарська та чотири види рододендронів. Найдовше (аж 12 років!) прожили вічнозелені кизильники – Франше і Даммера.

Випробування 19 сортів садового жасмину французької та російської селекції [5, с. 77–78], завезених з Лісостепової дослідно-селекційної станції Липецької області та висаджених на новій резервній території, проводилось у дендрарії в 1979–1986 рр. Того часу це була найбільша в Україні колекція сортів садового жасмину (рис. 6). Щорічно на сортівипробувальній ділянці велись фенологічні спостереження, оцінювалась декоративність і зимостійкість сортів у балах, процент укорінення живців.

Рис. 6. Сортівипробування садового жасмину (середина 80-х рр.)

Проводились біометричні виміри квіток, суцвіть, кущів. З метою оцінки сортів і вибору серед них найкращих для міського озеленення запрошувались ландшафтні архітектори міст Полтави, Кременчука, Харкова, Дніпропетровська, Кривого Рогу та інших. За даними сортівипробування для областей Лівобережної частини України були районовані сорти “Жемчуг”, “Помпон” і “Ромашка”. Сортівий садовий жасмин використовували не лише для озеленення, а й для поповнення колекцій різних ботанічних установ, зокрема ботанічного саду Одеського університету, степового відділення Нікітського державного ботанічного саду, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури” тощо. Після закінчення сортівипробування посадки садового жасмину залишили як колекцію, з якої до нинішнього часу збереглося 10 сортів. Для Огуївки 1979 р. знаменний ще однією подією. У парку оселилося рідкісне реліктове дерево – гінкго дволопатево. Василь Дмитрович привіз його з околиць м. Ужгорода.

З 1980 р. “Дендрарій Держсортмережі” вже забезпечував себе власним садивним матеріалом, адже майже 30 інтродуцентів вступили у генеративну стадію, серед них аронія чорноплідна, бархат амурський, магонія падуболиста, туя західна, птелея трилиста тощо. Цього часу колекція поповнювалась за рахунок надходжень з Тростянецького дендропарку, Полтавського міського парку, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури” та Кременчуцького лісгоспу. Останній забезпечив садивним матеріалом сосен кримської (150 штук) та звичайної (850 шт.), що були

використані для створення по-лезахисної лісосмуги на новій резервній території.

Цікаві інтродуценти надійшли до Огуївки навесні 1981 р. З посадок того року до нашого часу у парку ростуть сиза й конічна форми ялини канадської та ірландська форма ялівцю звичайного, привезені з Боярської лісової дослідної станції (рис. 7). Українська дослідна станція квіткових і декоративних рослин передала ліріодендрон тюльпанний, ліквідамбар смолоносний, церцис, гінкго дволопатево, секвойдендрон гігантський, мікробіоту перехреснопарну, сосну кедрову сибірську. Для галявини витких рослин з Центрального республіканського ботанічного саду НАН України привезли чотири види актинідій, по два види хвилівників та вічнозелених жимолостей. На жаль, ці інтродуценти до сьогодення в колекції не збереглися. Того ж року в Огуївці розпочалося сортівипробування тополь і верб (рис. 8). Живців семи сортів гібридних тополь (3200) та приблизно 1700 живців чотирьох сортів верб селекції Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького надав Кобеляцький селекційний пункт. Крім того, Казахстанський НДІ лісового господарства та агролісомеліорації передав для сортівипробування по 200 живців тополь сортів Казахстанський і Кзил-Тан. Всі рослини висадили на резервній території згідно з прийнятою методикою. Для підняття рівня ґрунтових вод і створення сприятливого мікроклімату поблизу посадок у 1985 р. побудували ставок площею водного дзеркала 2,9 га. Викопаний

ґрунт використали для альпійської гірки, на якій посадили ялівець козацький, золотисто-пістряволисту форму тису ягідного та невисокі декоративні чагарники – мигдаль степовий, кизильник блискучий, таволги, вишню степову, смородину золотисту тощо. Проведені роботи з озеленення берегів ставка вербами й тополями та створення водоохоронних насаджень ясенів, гледичії звичайної, терну та шипшини. Ця частина парку стала чудовим куточком відпочинку місцевого населення. Після закінчення сортовипробування посадки верб і тополь залишили як колекції. До нашого часу сорти тополь збереглися практично у повному обсязі, а верби – лише частково.

Рис. 7. Ялина канадська конічної форми та ялівець козацький (1986 р.)

Рис. 8. Сортовипробування тополь, ліворуч альпійська гірка (1986 р.)

Формування колекції дендрарію проведено в основному протягом перших десяти років і продовжувалося до 2000 р. Поповнювалися насадження основної території та активне освоєння резервної. Так, в останнє навесні 1985 р. висадили 50 саджанців ліщини ведмежої, вирощених з насіння, зібраного у парку Полтавського сільськогосподарського інституту. У наступному році створили чотирирядну посадку із 450 шт. грецьких горіхів. До неї увійшли й 13 форм грецького горіха, насіння яких привіз В.Д. Мединець з дендропарку "Веселі Боковеньки", що на Кіровоградщині. З Кременчуцького держлісгоспу надійшли дворічні саджанці дуба червоного, з них сформована центральна алея на резервній території. У цей же час з околиць м. Сочі Василь Дмитрович привіз сіянці гібридного платана кленолистого, які доростили у шкільці, з них недалеко від ставка заклали платановий гай. До нашого часу збереглося близько 50 рослин. Відомо, що у рослин гібридного походження (до їх числа відноситься і платан кленолистий) при насінному розмноженні відбувається розщеплення ознак, що й зараз можна спостерігати на платанах в Огуївці.

Хотілося б назвати найцікавіші культивари, посаджені у 80-х рр., що ростуть у парку й зараз. Це птелея пилчаста, яблуня сливолиста (Київ, ботсад імені академіка О.В. Фоміна, 1983), барбарис амурський, береза паперова, глід Дугласів, дуби каштанolistий і великопиляковий, робінія клейка, горобина звичайна й різновидність Невежинська, бузок Вольфів, ясен носolistий, горіх чорний (ЦРБС НАН України,

1983–1984), плющ звичайний (Крим, 1984), бархат сахалінський (Ташкентський ботанічний сад, 1984), каркас західний, софора японська (Кременчуцький радгосп "Декоративні культури", 1986), вейгела рання, карагана хамлагу (Головний ботанічний сад, Москва, 1989), розовик керієвидний, маклюра яблуконосна, кольквіція чарівна, кладрастис жовтий (Одеський ботанічний сад, 1984).

На території парку висаджували не лише дерева й чагарники, її прикрашали й квітами. Ще в перший рік посадили 300 шт. півників, 200 хризантем, 10 півоній, привезених із Центрального республіканського ботанічного саду НАН України, та 70 кущів троянд з Кременчуцького радгоспу "Декоративні культури". Колекцію квітів у наступному році поповнили весняними ефемероїдами. Майже 800 сортових тюльпанів, нарцисів і гіацинтів привезли з Прибалтики, Кременчуцького радгоспу "Декоративні культури" та Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Автономній Республіці Крим. У 1984 р. 900 цибулин сортових тюльпанів надійшли від Кримської квітково-декоративної дільниці. Крім того, у колекції були гадіолуси, корейські хризантеми, флокси та чимало декоративних однорічників. Висаджені у міжряддях декоративні трав'янисті рослини не лише прикрашали парк, а й забезпечували зберігання, вивчення та пропаганду сортів радянських оригінальних. Колекції айстр і целозій у 1977 р. двічі демонструвалися на обласних виставках, які проводило товариство охорони природи, і були відзначені дипломами I ступеня. На жаль, від того

квіткового різноманіття парку до нашого часу збереглася лише невеличка частина тюльпанів і півників.

Останнім поповненням колекції стали укорінені живці верби прутовидної сорту Тернопільська та дворічні щеплені саджанці сосни звичайної сорту Боярська-1. Вони надійшли з м. Києва від Національного університету біоресурсів і природокористування України

у жовтні 2011 р. Устимівський дендропарк подарував восени 2012 р. саджанці ксантоцераса горобинолистого.

За роки існування парку його видовий склад дещо скоротився. Причиною цього стали як особливості біології деяких видів, так і кліматичні та антропогенні чинники. Сьогодні дендрофлора заповідного об'єкта нараховує приблизно 300 видів, форм і сортів. Багатий ви-

довий склад деревних екзотів робить "Дендрарій Держсортмережі" не лише важливим навчально-виховним осередком, а й цінним центром інтродукції та акліматизації рослин в умовах Степової зони України. Тому доцільно було б охопити заповідним режимом усю територію унікального парку (19,66 га) та підвищити статус його заповідності до загальнодержавного значення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. НА ПКМ. – Спр. № 01 – 56. – 64 арк. – Арк. 52.
2. Геоботанічне районування Української РСР/ Відп. ред. А.І. Барбарич – К.: Наукова думка, 1977. – 302 с., карта.
3. Мединець В.Д. Реакція декоративних рослин на час відновлення весняної вегетації / В.Д. Мединець // Нові знання про управління онтогенезом рослин: Наукові праці. – Полтава, 1997. – Вип. 1. – С. 45–47.
4. Самородов В.Н. Дендрарий Госсортосети и Украинского ботанического общества: итоги 25-летней деятельности / В.Н. Самородов // Управление онтогенезом растений (агроэкологический аспект): Научные труды / За ред. доктора сельскохозяйственных наук Мединца В.Д. – Полтава, 2001. – Вип. 2. – С. 85–90.
5. Чернявська А.Т. Наслідки державних випробувань сортів садового жасмину / А.Т. Чернявська // Нові знання про управління онтогенезом рослин: Наукові праці. – Вип. 1. – Полтава, 1997. – С. 77–78, 86